

*Ісаєв Хуршид Байрам оглу,
доктор філологічних наук,
професор відділення слов'янських мов і літератур
Кавказького університету (м. Карс, Туреччина)*

*Дем'янюк А. А.,
кандидат філологічних наук,
доцент відділення слов'янських мов і літератур
Кавказького університету (м. Карс, Туреччина)*

МІСТО КАРС У ТВОРЧОСТІ РЮРІКА ІВНЄВА

Анотація. Стаття присвячена творчості російського поета, прозаїка, драматурга, перекладача Рюріка Івнєва (справжнє ім'я Михайло Олександрович Ковальов). Літературна спадщина автора багатогранна. Ним написано 10 романів, багато оповідань, новели, мемуари, п'єси, історичні хроніки, щоденники, спогади, статті з актуальних питань літератури, безліч ліричних віршів, що увійшли до золотого фонду російської літератури. Проте, на жаль, у радянських антологіях він посідає дуже скромне місце. Творчості Рюріка Івнєва присвячено чимало науково-дослідних робіт, але, на наш погляд, дослідження творів обраного нами автора вимагає подальших розробок та уточнень. Мета статті полягає в ознайомленні зі своєрідністю художніх творів Рюріка Івнєва, написаних про місто Карс і Карську область, які знаходяться на сході Туреччини. Зазначимо, що місто Карс протягом багатьох століть входило до складу Вірменії, Грузії, Росії та Туреччини. Туреччина, у тому числі й Карс, була в центрі уваги російських мандрівників, істориків, поетів, письменників різних часів. Варто зауважити, що дитячі та юнацькі роки Рюріка Івнєва пройшли в Карсі, який залишив незабутнє враження в його житті та творчості. У віршах, новелах, оповіданнях, щоденникових записах, спогадах поет обов'язково згадує Карс і відтворює образ Карса й Карської області. Поет часто звертається до минулого, особливо до дитинства, яке пройшло в Карсі, він ніколи не забуває провінційне місто свого дитинства та юності. Звернення до розгляду творчості цього малодослідженого представника російської літератури визначило актуальність нашої статті, орієнтованої на твори Рюріка Івнєва, присвячені Карсу й Карській області. У статті подано такі яскраві ліричні твори Рюріка Івнєва, присвячені Карсу, як «Мій Карс», «Шляхи та роздоріжжя світу», «У руїнах Ані», «Життя пройшло. О! Боже! Боже! Боже!», а також повість «Біля підніжжя Мтацмінди», у якій важливе місце посідають Карс і Карська область. Ці спогади, вірші, щоденникові записи, численні висловлювання Рюріка Івнєва про Карс містять значні історико-літературні відомості про це місто як східну частину Туреччини.

Ключові слова: російсько-турецькі історичні та літературні зв'язки, Рюрік Івнєв, Карс, вірші, новели, щоденникові записи, спогади.

Постановка проблеми. Історичні, культурні та літературні відносини Туреччини і Росії сягають глибини століть. Про це свідчать записи мандрівників, численні російські та турецькі документи, хроніки різного характеру. Як відомо, між Росій-

ською та Османською імперіями були численні великі війни й не випадково протягом століть Туреччина «сприймалася як традиційний та природний ворог» [1, с. 217]. Тож тема Туреччини поступово входила у творчість російських письменників різних поколінь і саме їй присвячено низку досліджень, у яких основне місце посідає проблема взаємин літератур Заходу та Сходу [1, с. 116]. У різні періоди історії поети (А. Сумароков, А. Кантемір, І. Хамніцер, О. Пушкін, М. Лермонтов, Ф. Тютчев, А. Майков, А. Фет, І. Бунін, О. Кушнер, Й. Бродський та ін.) по-своєму бачили Туреччину, різним було ставлення до турецької культури. І все-таки низка творів стала помітним явищем в історії російської літератури.

Актуальність дослідження. Проблеми міжкультурної взаємодії нині надзвичайно актуальні, вони торкаються також літератури. Вивчення та дослідження численних творів – романів, повістей, віршів, спогадів, щоденників, записів мандрівників, присвячених Туреччині та турецькій темі, актуальні й нині. Твори, присвячені Карсу та Карській області, посідають особливе місце. Російсько-турецькі війни 1828–1829 рр., 1853–1855 рр. та 1875–1877 рр. відбувалися й у Карській області. Ще в 1856 р. Карл Маркс у статті «Падіння Карса» зауважив, що «якщо Карс є ключем до Ерзеруму, то Ерзерум є ключем до Константинополя та центром, де сходяться стратегічні й торговельні шляхи Анатолії» [2].

Одним із російських поетів та письменників, який з любов'ю ставився до Карса й у своїх віршах, щоденниках та спогадах оспівував його, був поет, прозаїк, драматург, перекладач Рюрік Івнєв. Літературна спадщина Рюріка Івнєва охоплює 10 романів, безліч оповідань, новел, п'єс, історико-літературних хронік, статей з актуальних питань літератури, численні вірші. Письменниця, молодша сестра Марини Цвєтаєвої Анастасія Цвєтаєва називає написане Рюріком Івнєвим про минуле «дорогоцінною достовірністю» [3, с. 132]. Проте, на жаль, у радянських антологіях він посідає дуже скромне місце. І, як зазначає О. Бєлих, «його немає в антологіях «Лірика 20-х років», «Лірика 30-х років», «Лірика 50-х років», «Поезія другої половини ХХ століття» [4]. Усе це послугувало підставою для звернення до творчості цього малодослідженого представника російської літератури й визначило актуальність нашої статті.

Мета статті – показати своєрідність художніх творів Рюріка Івнєва, присвячених Карсу та Карській області. Зазначимо, що місто Карс хоч і знаходиться на території Туреччини,

але це зовсім нетипове для цієї країни місто. На нашу думку, це пояснюється тим, що місто Карс протягом багатьох століть належало різним країнам. Заснований в глибоку давнину, Карс був столицею Вірменії. У XII столітті місто входило до складу Грузинського царства. Після російсько-турецької війни 1877–1878 рр. протягом 40 років Карс знаходився під владою Російської імперії. І лише в 1921 р. За Карським договором місто ввійшло до складу Туреччини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчості Рюріка Івнева присвячено достатню кількість наукових праць, серед яких стаття М. П. Леонтьєва «Івнев Рюрик» в енциклопедичному словнику «Литераторы Санкт-Петербурга. XX век» (2015) та його ж передмова до книги «Воспоминания» Рюріка Івнева (2009), праця О. Сахарової «Рюрик Ивнев (Судьбы поэтов серебряного века)» (1995), стаття польської дослідниці Жоанни Міановської «Забытый Рюрик Ивнев и его «драгоценная достоверность» о прошлом, себе и своих современниках» (2012), дослідження О. Белих «Ситуация «Рюрик Ивнев» (до 120-річчя від дня народження)» (2010). Творчість Рюріка Івнева актуальна й для дослідників сьогодення, пор.: Г. Г. Ісаєв «Мотивы смысла жизни и счастья в лирике Рюрика Ивнева» (2019), В. П. Кучін «Философские мотивы зрелой лирики Рюрика Ивнева» (2018), М. В. Новікова та М. В. Саратова «Любовная лирика Рюрика Ивнева» (2018). Попри зазначене, творчість Рюріка Івнева вимагає, на наш погляд, подальших розробок, уточнень і узагальнень.

Виклад основного матеріалу. Спогади про Карс і Карську область посідають вагоме місце у творчому доробку Рюріка Івнева. У віршах, щоденникових записках поет обов'язково згадує їх і відтворює їхні образи. Так, щоденник за 1917 р. містить запис, що в ніч із 5 на 6 січня поетові приснився сон, у якому дія «відбувається в Карсі. Якесь будинки, якесь вулиці, (блакитний будинок)» [5]. 1 серпня він зазначає, що «згадав Карс, один вечір у клубі Дербентського полку (сад цього клубу садив дідусь, коли командував полком у Карсі), якийсь кадет, я чомусь був сумний і блукав поза будівлею клубу, біля кухонь» [5]. Запис від 20 серпня 1917 р. фіксує: «Раптом світло місяця нагадало мені одну місячну ніч. Це було в Карській області. Ми їхали з руїн Ані до якогось селища. Був яскравий місяць і особливо мене вразила сліпуча близна каміння» [5]. У записі від 25 лютого 1918 р. читаємо: «Якесь дивне почуття жалоби охопило мене. Начебто я бродив руїнами стародавнього міста, зовсім як колись тинявся по камінням ... Ані (в Карській губернії). Якесь особливе почуття душевної спустошеності...» [5]. У ніч з 28 на 29 листопада письменник пише: «Я стою біля вікна, відчуття, ніби все відбувається в Карсі, я мовби стою біля вікна, в Маріїнському училищі, і натовп проходить нашою вулицею (Губернаторська вулиця, здається: не пам'ятаю добре)» [5].

Більшість спогадів Рюріка Івнева асоціюються з природою: сонцем, дощем, ранковою зорею або вечірніми сутінками. Так, наприклад, майже в сутінках раптом яскраво спалахнуло сонце – і «...згадався чомусь Карс, Маріїнське училище і жовте підвіконня, на якому я так любив лежати» [5]. Якщо уважно проаналізувати спогади Рюріка Івнева про Карс, то неважко відновити загальний краєвид Карса того періоду. Ось ще один приклад поетової згадки про Карс: «На Василівському острові ... дивлячись на місяць я чомусь згадав, як я дивився на цей місяць у Карсі. Особливо пам'ятаю цю ніч» [6].

Рюрик Івнев ніколи не забуває того провінційного міста, де пройшли його дитинство і юність. Карс як частина південного

Кавказу є однією з провідних тем його поетичної спадщини. Він дуже любив маленькі провінційні міста, пам'ятав їх із дитинства. У вірші «Провінційне містечко» поет хоч і не вживає слова Карс, проте з його змісту зрозуміло, що йдеться саме про це місто:

*Как жаль мне тех, кто не жил никогда
В глухих провинциальных городах,
Кто не дышал нетронутой травой,
Припав к земле кудрявой головою
;*

*Кто не встречал на улице коров,
Не подбирал заржавленных подков,
Кто не глазел на двухэтажный дом,
Как будто мир весь помещался в нем.*

2 березня 1958 р. [7].

У вірші про Карс «Шляхи й роздоріжжя світу» Рюрик Івнев уявляє, що мандрує з Ардагану в Каїр і від берегів Фінляндії до Риму. І раптом опиняється під стінами Карської фортеці, в ефірі лунають революційні пісні, а він пливе з товаришами у човні Карс-чаєм:

*Пути и перепутья мира
Изревле неисповедимы,
И я лечу с горящей лирой
От Ардагана до Каира,
От финских берегов до Рима.
Но песней революционной,
Вдруг прилетевшей из эфира,
Вновь в стены крепости старинной,
В далекий Карс перенесен я...
По желтым волнам Карса-чая
На лодке плыли мы наемной,
Свободы первый день встречая,
От радости не замечая
Ее подкладки вероломной. <...>.
И вновь гроза, огонь и ветер
Меня кидают в Карс старинный
Сквозь пласт шестидесятилетия,
Древней, чем Фивы и Афины.*

15–16 липня 1965 р. Москва [8].

Найяскравішим ліричним твором Рюріка Івнева про Карс є вірш «Мій Карс» (1913), де поет порівнює його з найбільшими містами світу й підкреслює, що хай це місто запорошене й нудне, проте він радий, що народився й жив у ньому. Бо ж тільки Карс має казкового птаха, який уміє провіщати долю:

Мой Карс

*Меня оразнили мальчишки,
Высмеивая мой Карс:
«В нем пыльно и скучно слишком,
Не то что в столицах у нас».
Я отвечал им: пусть я
До ваших столиц не дорос,
Я рад, что в глухом захолустье
Мне летом жить довелось.
В столицах тенистые парки
И важные господа,
А в Карсе пыльно и жарко,
Но веселы мы всегда.
Шарманик живет привольно,
Хоть нет за душой ни гроша.*

*Никто не крикнет: «Довольно!
Порядок не нарушай!»
В огромных ваших столицах
С печатью ума на лбу
Найдется ли карская птица,
Предсказывающая судьбу?
Вытягивая билетик,
Ты получаешь ответ:
Проживешь на земле не столетье,
А всего девяносто семь лет.
Разве это не лучше всех парков
И причесанных улиц столиц?
Ну и пусть у нас пыльно и жарко,
Но зато столько сказочных птиц!*

1913 р. Карс [8].

У вірші «У руїнах Ані» (Карс, 1912) Рюрік Івнєв описує поїздку до стародавнього величного й квітучого міста Ані, що колись було столицею різних держав. Мандруючи серед руїн, ліричний герой уявляє собі ті події, свідком яких воно колись було:

*Мы въехали верхом в разрушенные стены,
Остатки древнего величия Ани.
Казалось мне, что вот – заплещут огни,
И город зашумит, восстав живым из тлена.
И загудят опять забытые арены...*

1912 р. Карс [8].

У вірші «Арабат», написаному 1936 року, автор, оспівуючи гору Арабат (Агри) і порівнюючи її з просторами полів, Тихим океаном, бунтівними довгими караванами, стверджує, що нічого не можна поставити в один ряд з її вершиною:

*Быть может, все, что видел я когда-то:
Простор полей, и тихий океан,
И дней мятежных длинный караван, –
Должно погаснуть, точно луч заката,
Пред мраморной вершиной Арабата [8].*

У вірші «Бювар» (Тбілісі, 1940) поет описує старовинний бювар мов живу істоту, що пригадує міста Європи, Ріон та береги Карса-чаю:

*Уже потом, познав пути и тропы,
Меня цвет свой, как хамелеон,
Ты вспоминал и города Европы,
И берег Карс-чая, и Рюна [7].*

У відомому вірші «Життя минуло. О! Боже! Боже! Боже!» (Москва, 1938) поет благає Бога зупинити час, щоб зміг він знову побачити синій зошит перших учнівських віршів, курний Карс і снігову Камчатку:

*Жизнь прошла. О! Боже! Боже! Боже!
Кто бы мог ее остановить,
Чтобы вспомнить синюю тетрадку
Первых ученических стихов,
Пыльный Карс и Снежную Камчатку,
Запахи фиалок и мхов [7].*

Коли Рюріку Івнєву здалося, що життя добігло кінця, він ствердив:

*Життя минуло. У що б ти не вірив
Як би ти бунтівно не любив
І в ліловому серпанку курний Карс [4].*

В основному Рюрік Івнєв був відомий як поет, але його прозові твори, як зазначає М. Леонтьєв, «підтверджують широту

і силу таланту цього нерозкритого та маловивченого поета» [9]. У численних журналах та альманахах разом із віршами друкували його оповідання та новели.

У новелі «Глобус» (1968) зазначено, що всіляких глобусів було безліч, але «у нашому маленькому Карсі він був єдиним» [9]. Його придбала вчителька Конюхова, власниця пансіону, де навчалося багато дітей, зокрема й Рюрік Івнєв. Там, у цьому маленькому містечку, напише він згодом: «я вперше побачив увесь світ» [9].

У новелі «Троїцький міст» (1932, Ленінград) автор, проходячи мостом Ленінграда, згадує природу Карса, «обережок пахучого сіна, похилий зелений дужок або якусь вузьку стежку в горах, серед чагарників дикої шипшини» [9]. Йому приємно милуватися «ранковою Невою, блакитною, як море і разом з тим думати про якусь маленьку річку Карса-чай, яка, як то кажуть, за тридев'ять земель» [9]. Ці спогади про Карс, про шарманку і про маленьку пташку, що витягувала з шухляди лотерейні квитки, назавжди залишилися в пам'яті Рюріка Івнєва.

У 30-ті роки Рюрік Івнєв починає працювати над автобіографічною повістю «У підніжжя Мтацмінди», основні події якої відбуваються у Тбілісі, Баку, Кутаїсі та в Карсі. Головний герой повісті – Смагін, в образі якого неважко впізнати самого автора, Рюріка Івнєва. У повісті наголошено, що дитинство Смагіна пройшло в Карсі, де він не був уже п'ятнадцять років. Герой дуже емоційно передає свої почуття, пов'язані з містом. Проходить повз колишню жіночу гімназію вулицею, яка колись називалася Олександрівською і яка «упиралася в Карса-чай, через бурхливі води якої було перекинута широкий залізний міст» [9]. Смагін спустився на острів, де був маленький сад. Наприкінці головної алеї побачив дерев'яну «ротонду, в якій колись влаштовували концерти, спектаклі та танці» [9]. Герой реалістично відтворює картину тодішнього Карса: «Між губернаторським будинком і Маріїнським училищем була невелика вулиця, що упиралася в обрив, з якого відкривався чудовий вид на річку Карса, що звивається внизу і бурхливо котить свої жовті води» [9].

Висновки. Спогади, вірші, численні висловлення Рюріка Івнєва про Карс – це важливі історико-літературні свідчення про нього. Спадщина Рюріка Івнєва, як зазначає Жоанна Міановська, «це скарбниця, одна з багатьох і вагомих сторінок у російській літературі ХХ століття» [3, с. 141]. А Марина Цветаєва у вірші «Так было, так бывает вновь», присвяченому Рюріку Івнєву написала: «Но небеса любви безмолвны / И в сказку не открыта дверь» [10]. І дійсно, творчість Рюріка Івнєва – це велика реальність, що перетворилася на казку. Його творча спадщина – це невичерпний скарб, де міститься цінний матеріал про Карс, невеличке провінційне містечко на сході Туреччини, до якого автор ставився з особливою любов'ю. Талановитий поет і письменник насамперед був великою особистістю. Рюрік Івнєв усе творче життя проникав душою та серцем у Карську землю. І можна однозначно назвати його, як слушно зазначив М. Леонтьєв, «патріархом російської радянської літератури» [9].

Література:

1. Ростовцев Е.А., Сидорчук И.В. Образ Турции и турок в текстах русской художественной литературы XIX–XX веков в контексте формирования современной исторической памяти россиян. *Научно-технические ведомости СПбГПУ. Гуманитарные и общественные науки.* 1(191). 2014. С. 215–222.

2. Маркс К. Падение Карса. 1856. URL: http://www.2x2.info/rfilosofiya/sobranie_sochinenii_tom_11/p133.php.
3. Миановска Ж. Забытый Рюрик Ивнев и его «драгоценная достоверность» о прошлом, себе и своих современниках. *Polilog. Studia Neofilologiczne*. 2012. № 2. С. 131–142.
4. Белых А. Ситуация «Рюрик Ивнев» (к 120-летию со дня рождения). 2010. URL: <http://www.netslova.ru/belyh/ivnev.html>.
5. Ивнев Р. Дневники 1916–1918 гг. *Крестьянник*. 2008. № 2. URL: <http://magazines.russ.ru/kreshatik/2008/2/ru26.html>.
6. Ивнев Р. Новые тетради дневников. *Крестьянник*. 2009. № 2. URL: <http://magazinez.russ.ru/kreshatik/2009/2/iv19.html>.
7. Ивнев Р. Все стихи Рюрика Ивнева. URL: <https://45parallel.net/>.
8. Ивнев Р. Часы и голоса. М.: Советская Россия, 1978. URL: <https://ruslit.rau.ru/lib/ivnevchasyigolosa/ivnevchasyigolosa.html>.
9. Ивнев Р. У подножия Мтацминды. М.: Советский писатель, 1981. URL: <https://www.libfox.ru/437551-ryurik-ivnev-u-podnozhia-mtatsmindy.html>.
10. Цветаева М. Рюрику Ивневу. URL: <https://chto-takoe-lyubov.net/stixi-o-ryurike-ivneve/>.

Isayev Khurshud Bairam ohlu, Demianiuk A. City of Kars in the works of Rurik Ivnev

Summary. The article is devoted to the works of the Russian poet, prose writer, playwright and translator Rurik Ivnev (real name Mikhail Alexandrovich Kovalyov). The author's literary heritage is multifaceted. He wrote 10 novels, many short stories, memoirs, plays, historical chronicles, diaries, memoirs, and articles on topical issues of literature, as well as many lyrical poems that are included in the golden fund of Russian literature. Unfortunately, however, Ivnev's work occupies

a very modest place in Soviet anthologies. Many research works are devoted to the work of Rurik Ivnev, but, in our opinion, the study of the works of our chosen author requires further development and refinement. The aim of the article is to draw attention to the originality of Rurik Ivnev's works of art written about the city of Kars and the Kars region in eastern Turkey. Note that, over the centuries, the city of Kars has been part of Armenia, Georgia, Russia and Turkey. Turkey, including Kars, has been the focus of Russian travelers, historians, poets, and writers of various times. It is worth noting that Rurik Ivnev's childhood and adolescence were spent in Kars, which left an unforgettable impression on his life and work. In poems, short stories, diaries and memoirs, the poet frequently mentions Kars and reproduces the image of Kars and the Kars region. The poet often turns to the past, especially to the childhood he spent in Kars; he never forgets the provincial city of his childhood and youth. The appeal of the work of this little-studied representative of Russian literature determined the relevance of our article, focused on the works of Rurik Ivnev devoted to Kars and the Kars region. The article presents such vivid lyrical works by Rurik Ivnev, dedicated to Kars, as "My Kars", "Ways and Crossroads of the World", "In the Ruins of Ani", "Life Has Passed". "Oh my God!" God!", "God!", as well as the story "At the foot of Mtatsminda", in which an important place is occupied by Kars and the Kars region. These memoirs, poems, diary entries, and the numerous statements by Rurik Ivnev about Kars have left significant historical and literary information about this city.

Key words: Russian-Turkish historical and literary ties, Rurik Ivnev, Kars, poems, short stories, diary entries, memoirs.